

Гоштанар Ірина Вікторівна —

кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана факультету іноземної філології з навчально-методичної роботи і практик Херсонського державного університету, доцент кафедри німецької мови ХДУ, член міжнародного науково-педагогічного товариства ім. Й. Ф. Гербарта. Авторка понад 50 наукових і навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: історія зарубіжної педагогіки, педагогіка Й. Ф. Гербарта в міжнародному дискурсі, професійна освіта.

УДК 37.013091

**ПОНЯТТЯ «ЕСТЕТИЧНОЇ НЕОБХІДНОСТІ»
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Й. Ф. ГЕРБАРТА**

Розглянуто науково-педагогічну спадщину видатного представника світової педагогічної науки Й. Ф. Гербарта (1776–1841) у контексті проблеми морально-духовного виховання підростаючої особистості. Особливу увагу приділено гербартівській концепції «естетичного зображення світу» як головного завдання педагогіки. З'ясовано, що поняття «естетичної необхідності» є підґрунтям не тільки гербартівської етики, а й педагогіки. Розглянуто естетику моральності Й. Ф. Гербарта, що базувалася на понятті «естетичної необхідності» для позначення можливостей впливу дискурсивного порозуміння в загальній та особливо в педагогічній дії. Охарактеризовано гербартівську теорію формування характеру та самовиховання особистості, етапи морального виховання: від естетичного сприйняття світу до етичної дії.

Ключові слова: моральність, естетична необхідність, естетичне сприйняття, сила характеру моральності, самовиховання.

Останніми роками суспільство відчуває гостру потребу в етичній рефлексії. З одного боку, технологічні та наукові інновації порушують нові питання, посилюється техногенний вплив на природне середовище, загострюються етнічні відносини, а з другого – процеси модернізації, що відбуваються у суспільстві, змінюють традиційну систему цінностей та етичних норм життєдіяльності. Особливого значення набуває питання збереження індивідуальності особистості, яка здатна самостійно діяти та розв'язувати етичні проблеми. Однак такі дискусійні питання, як «Що мені потрібно робити?», «Який вчинок є моральним/аморальним?», не є новими для людства, оскільки система норм і принципів поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства завжди залишається важливою для співбуття та взаєморозуміння.

Отже, активний пошук освітньої моделі, здатної забезпечити морально-духовне виховання підростаючої особистості в сучасних умовах, неможливо відокремити від досвіду минулого. Варто зазначити, що тенденція глобалізації проблеми людини була наміче-

на в галузі педагогічного знання ще представниками першого етапу становлення педагогічної науки (XVIII–XIX ст.). Саме цей етап пов'язаний із працями Й. Ф. Гербарта.

Вважаємо, що гербартівський концепт «естетичного зображення світу», його теорія розвитку морального характеру особистості та самовиховання пропонують нам імпульси для розв'язання проблем сучасної освіти.

Формування естетичного досвіду підростаючої особистості достатньою мірою висвітлено в працях вчених у різних галузях наук. У вітчизняних наукових педагогічних розвідках (В. Бутенко, Н. Гітун, О. Дем'янчук, І. Зязюн, О. Рудницька, О. Спінеєва) естетичний досвід визначається як соціальна, культурологічна та особистісна цінність.

Педагогічну систему Й. Ф. Гербарта найбільш всебічно досліджено у працях зарубіжних науковців (Д. Беннер, В. Клафкі, Г. Лоренц, Г. Мюсенер, К. Пранге та ін.). Так, сучасні німецькі вчені К. Аренд-Штейнебах (С. Arend-Steinebach), Р. Коріанд (R. Coriand), К. Польшман (С. Pohlmann), Й. Шльомеркемпер (J. Schlömerkemper) зосереджують увагу на ідеях мислителя щодо педагогічної майстерності та етичної освіти.

Мета статті – висвітлення гербартівської концепції «естетичного зображення світу» як головного завдання педагогіки.

Отже, Й. Ф. Герbart розумів свою педагогічну теорію як «work in progress». Головне завдання виховання він убачав у досягненні досконалого морального ідеалу – справжньої людини, яка діє відповідально щодо навколишнього світу. Вчений сконцентрував зусилля на розробленні саме індивідуальної, особистісної моралі, що походить від внутрішнього світу дитини.

Значний науковий інтерес становить, на нашу думку, одна з перших наукових розвідок німецького вченого «*Естетичне зображення світу як головне завдання виховання*» («*Über die ästhetische Darstellung der Welt als das Hauptgeschäft der Erziehung*», 1804 р.), у якій Й. Ф. Герbart, за власним твердженням, наблизився до «вершин педагогіки» («*Höhe der Pädagogik*») [4, с. 47]. У цьому унікальному нарисі він сформулював головні принципи свого педагогічного мислення та окреслив засади теорії педагогічного впливу. Окрім того, вчений зробив педагогічні питання незалежними від традиційних положень етики, теології та політики.

Зауважимо, що поняття «естетичної необхідності» («*ästhetische Notwendigkeit*») є підґрунтям не лише гербартівської етики, а й педагогіки. Відповідь на запитання, за яких умов є можливим педагогічний вплив на підростаючу особистість, дає сама назва нарису. При цьому поняття «естетичної необхідності» уточнюється з огляду на обидві умови реальної можливості моральності та виховання. Й. Ф. Герbart запропонував два підходи до визначення мети та завдань виховання. Згідно з першим, що базується на засадах практичної філософії І. Канта, єдиним завданням виховання є *моральність* (*Moralität*). Відповідно до другого, підґрунтя якого становить класична грецька філософія Платона та Арістотеля, виховання має багато завдань, які відповідають потребам суспільства. Однак, проаналізувавши власний педагогічний досвід, він дійшов висновку: «Мораль силою вихоплює людину з її первісної природи до духовного світу. Проте сильному духові потрібна сильна природа, на яку він зможе спиратися» [4, с. 49]. У цьому твердженні чітко простежується педагогічне визначення, в якому Й. Ф. Герbart по-новому використовує момент *естетичного*.

Вчений упорядкував естетику моральності, основу на понятті «естетичної необхідності», для позначення можливостей впливу дискурсивного порозуміння в загальній та особливо в педагогічній дії. Спираючись на листи Ф. Шіллера «Про естетичне виховання людини» (1795 р.), Й. Ф. Герbart не обмежує *естетичне* лише образотворчим мистецт-

вом, а наділяє його, слідом за І. Кантом, розумом. Поняттям *естетичний* він позначав вплив, здійснюваний під час навчання у процесі сприйняття. При цьому *естетична необхідність* має, за Й. Ф. Гербартом, потрібне значення: вказує на спосіб судження, який ми наслідуюмо; виконує завдання педагогічного впливу; нарешті, слугує для загального визначення подальшого розвитку людської освітньої та діяльнісної компетенції.

За Й. Ф. Гербартом, саме від вихователя залежить формування *«естетичного сприйняття»* навколишнього світу, що забезпечує духовно-моральне самоствердження вихованця. Таким чином, ідеться про самоусвідомлення вихованця, його власну участь у своєму вихованні як передумову будь-якого педагогічного впливу. Саме це і є найголовнішим завданням виховання.

Аналізуючи можливості естетичного виховання в процесі навчання, Й. Ф. Герbart розрізняв у навчанні два процеси – *пізнання* та *участь*. Розглядаючи їхні особливості, він наголошував, що ряд пізнання починається з вправ на загострення й першого опрацювання зорового сприйняття, а саме – з початкового виховання почуттів; ряд участі має, на його думку, починатися з вивчення «найблагороднішої мови – грецької мови, з поезії Гомера – класичного зображення ідеального юнацького віку» [1, с. 144].

Учений обстоював думку, що перший обов'язок вихователя полягає в обміркуванні, висвітленні різноманітних характеристик і створенні для вихованця «картини всього виразного з рук чистої поезії». Завдяки читанню поетів та істориків, моральних і релігійних повчань постійно уточнюються моральні відмінності, прояснюється уявлення про природу як систему сили та руху, про зразок законності, порядку й чітко визначеної міри. Він був переконаний, що без природи уявлення про світ було би недостатнім, оскільки людина перебуває всередині природи, є частиною природи, через волю людини проходить ланцюг природи. Як тільки людина пізнає природу, вона починає дивитися на себе як на природу. Однак це усвідомлення, за Й. Ф. Гербартом, неможливе без математики, без уваги (вміння віддаватися предметові), без раннього виховання «блукаючих думок».

Варто зазначити, що гербартівська теорія формування характеру і самовиховання спирається на засади його практичної філософії, а теорія розвитку морального характеру обґрунтовується з огляду на поняття естетичної каузальності педагогічного впливу.

Практична діяльність Й. Ф. Гербарта в сім'ї швейцарського губернатора Штейгера стала поштовхом для розвитку його теорії формування характеру і дала змогу зробити головний висновок: спілкування між вихователем і вихованцем, що відбувається в атмосфері педагогічної любові (*«Eros paidagogikos»*), є передумовою будь-якого непрямого формування характеру [3, с. 72].

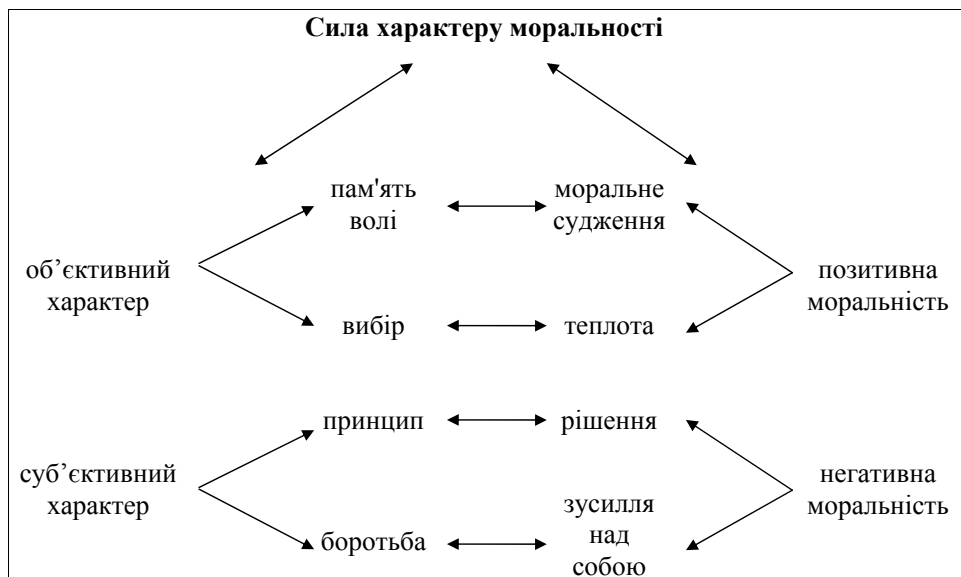
Зауважимо, що поняття слухняності ще у першій книзі «Загальної педагогіки» (1806 р.) трансформується в «силу характеру моральності» як другу умову реальної можливості *моральності*. Завдання педагогів, на думку вченого, полягає у сприянні розвитку в кожному учневі *«сили характеру моральності»* [2, с. 35].

Розглядаючи характер як прояв волі, як психологічний феномен, Й. Ф. Герbart виокремив у ньому дві сторони – *об'єктивну* та *суб'єктивну*. Таким чином, він, з одного боку, спирався на кантівський поділ між емпіричним та інтелегібельним характером людини, а з іншого – намагався подолати таке чітке розмежування за допомогою свого визначення об'єктивної та суб'єктивної сторін характеру [5, с. 88].

Рушійною силою *морального виховання* постає, на думку Й. Ф. Гербарта, природний конфлікт між об'єктивною та суб'єктивною частинами характеру. *Об'єктивною* стороною він вважав темперамент, схильність, бажання, звички, які формують первинну

волю та певні риси характеру; *суб'єктивна* сторона визначається насамперед результатами самостереження та самоаналізу, інакше кажучи, рефлексією *моральності* в широкому значенні. Перша сторона утворюється раніше, друга – пізніше, разом із розвитком розуму. Як стверджував Й. Ф. Герbart, у шкільному віці можуть бути сформовані лише задатки *суб'єктивного* характеру. Усе гарне, що закладено в дитині від природи, має бути опорою для впливу на душу дитини, подолання всього негативного, що перешкоджає наближенню до добродетності, відправною точкою для її руху вперед. Тож завдання вихователя полягає в тому, щоб первинна воля та певні риси характеру вихованця, сформовані *об'єктивною* стороною, отримували схвалення від нової волі [2, с. 117–118].

Взаємодія між *об'єктивною* та *суб'єктивною* сторонами характеру має викликати у вихованця дисгармонію, спричинювати конфлікт із самим собою; він сам повинен себе виховувати. За Й. Ф. Герbartом, це є рухом до морального формування характеру (рис. 1). Цей погляд на людський характер дав ученому можливість теоретично осмислити перспективи самодіяльності, самовиховання й самовизначення особистості.

Рис. 1. Герbartівське розуміння «сили характеру моральності»

Отже, формальні складові характеру (*пам'ять волі, вибір, принцип, боротьба*) описують разом все те, що, за І. Кантом, розуміється під емпіричним характером, а елементи моральності (*моральне судження, теплота, рішення, зусилля над собою*) вказують на перетворення кантівського інтелігібельного характеру в інтелігібельний характер, який розвивається у часі. Як бачимо, розвиток «сили характеру моральності», з одного боку, дотримується логіки розвитку, яка взагалі властива для характеру, а з іншого – зумовлює процес рефлексії, що сприяє розвитку морального характеру особистості.

У першому розділі третьої книги «Загальна педагогіка» Й. Ф. Герbart наголосив, що педагогіка має займатися розвитком *об'єктивного* характеру і позитивної сторони моральності, тоді як етика спрямована на *суб'єктивний* характер і негативну моральність: «Якщо етика прагне безпосередньо впливати на людину,

вона має піклуватися про суб'єктивний характер особистості, яка згодом зможе перевірити себе на об'єктивних принципах. Тоді як виховання мусить займатися об'єктивним характером, що повільно формується під його впливом» [2, с. 118].

Як бачимо, гербартівська етика першою звертається до суб'єктивного характеру, тому що вона базується на філософії І. Канта і визнає поняття «індивідуальна совість».

На думку Й. Ф. Гербарта, усі етапи морального виховання від естетичного сприйняття світу ведуть до етичної дії: «Почуття розвиваються з думок, а принципи і моделі поведінки з'являються із цих почуттів». У його «Загальній педагогіці» йдеться про чотири стадії цього процесу, а саме: «*етичне судження*», «*етичне збудження*», «*етичне рішення*» та «*етичну самодисципліну*» [2].

Варто зауважити, що така послідовність етапів морального виховання має за основу психологічне вчення Й. Ф. Гербарта, який не вважав пізнання, почуття й волю окремими властивостями. Напроти, у його новій схемі воля та почуття кореняться в розумі; сила волі та постійність дій розглядаються ним як явища, що можна пояснити стабільністю пізнавальних структур. Таким чином, стійка орієнтація людської волі є функцією пізнавального структурного підходу. У контексті цієї психологічної теорії навчання стає єдиним методом невтомного укріплення характеру як цілі виховання.

Завершаючи розгляд теорії формування «сили характеру моральності», наголосимо, що моральний характер постає у Й. Ф. Гербарта як синонім ідеалу особистості, яка діє відповідально щодо навколишнього світу.

Високо оцінюючи спробу Й. Ф. Гербарта теоретично осмислити перспективи самостійного руху, самовизначення як приклад справжнього гуманізму взаємин між вихователем і вихованцем, завдяки чому відбувається моральний саморозвиток вихованця, зазначаємо, що у контексті сучасних викликів дискусія з ідеями науково-педагогічної спадщини Й. Ф. Гербарта допоможе не забувати про справжню суть педагогіки.

Перспективним визнаємо вивчення поглядів німецького вченого на питання професійної підготовки вчителів до виховання всебічно розвиненої особистості та проблему сімейного виховання.

Список використаних джерел

1. *Герbart Й. Ф.* Избранные педагогические сочинения / [ред. Г. П. Вейсберг]. – М., 1940. – Т. 1. – 283 с.
2. *Die Pedagogik Herbarts:* [herausgegeben von H. Nohl, E. Weniger, G. Geissler]. – Weinheim : Verlag Julius Beltz, 1948. – 182 s.
3. *Gerner B.* Herbart: Interpretation und Kritik / Berthold Gerner. – Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 s.
4. *Johann Friedrich Herbart: Systematische Pedagogik. Band 1: Ausgewählte Texte / hrsg. von Dietrich Benner.* – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 222 s.
5. *Johann Friedrich Herbart: Systematische Pädagogik. Band 2: Interpretationen / hrsg. von Dietrich Benner.* – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 190 s.

References

1. *Gerbart J. F.* Izbrannye pedagogicheskie sochinenija / [red. G. P. Vejsberg]. – M., 1940. – Т. 1. – 283 s.
2. *Die Pedagogik Herbarts:* [herausgegeben von H. Nohl, E. Weniger, G. Geissler]. – Weinheim : Verlag Julius Beltz, 1948. – 182 s.

3. *Gerner B.* Herbart: Interpretation und Kritik / Berthold Gerner. – Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 s.
4. Johann Friedrich Herbart: Systematische Pedagogik. Band 1: Ausgewählte Texte / hrsg. von Dietrich Benner. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 222 s.
5. Johann Friedrich Herbart: Systematische Pädagogik. Band 2: Interpretationen / hrsg. von Dietrich Benner. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1997. – 190 s.

Гоштанар І. В.

ПОНЯТИЕ «ЭСТЕТИЧЕСКОЙ НЕОБХОДИМОСТИ» В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ И. Ф. ГЕРБАРТА

В статье анализируется научно-педагогическое наследие выдающегося представителя мировой педагогической науки, немецкого педагога, философа и психолога И. Ф. Гербарта (1776–1841) в контексте проблемы духовно-нравственного развития личности. Особое внимание обращается на гербартовскую концепцию «эстетического изображения мира» как главную цель педагогики. Установлено, что понятие «эстетической необходимости» является основой не только этики, но и педагогики И. Ф. Гербарта. Охарактеризована гербартовская теория формирования характера и самовоспитания личности, этапы морального воспитания: от эстетического восприятия до этического действия.

Ключевые слова: нравственность, эстетическая необходимость, эстетическое восприятие, сила характера моральности, самовоспитание.

Goshtanar I.

J. F. HERBART'S IDEA OF «AESTHETIC NECESSITY»

The article focuses on the scientific and pedagogical heritage of German pedagogue, philosopher and psychologist J. F. Herbart (1776–1841), an outstanding representative of the world pedagogical science in the context of the moral education of growing personality.

A special attention is paid to the scientist's concept of «aesthetic image of the world» as the main task of pedagogy. It's noted in the article that the concept of «aesthetic necessity» is not only the basis of Herbart's ethics, but also of Herbart's pedagogical system. The name of Herbart's unique essay “The aesthetic image of the world as the main task of education” (1804) gives the answer to the question under what conditions it is possible pedagogical influence on the growing personality. J. Herbart distinguished this idea of “aesthetic necessity” concerning to both real possibility of morality and education.

The main components of J. F. Herbart's aesthetics morality are distinguished. It's noted in the article that the scientist's aesthetics of morality was based on the idea of “aesthetic necessity” to describe the impact of the discursive possibilities of understanding in general and particularly in educational action. The term “aesthetic” scientist meant such an impact, which is carried out during training in the process of perception.

Herbart's theory of character formation and self-identity, stages of moral education (from aesthetic perception of the world to ethical action) are characterized. The task of teaching practice is, according to scientists, to promote the development of each student “moral strength of character”.

Four successive stages of moral education in the pedagogical system of J. F. Herbart are defined: “ethical judgment”, “ethical excitement”, “ethical decisions” and “ethical self-discipline”.

Keywords: moral, aesthetic necessity, aesthetic perception, strength of character of morality, self-upbringing.